

ВЛАДА, СУСПІЛЬСТВО, РОДИНА В ЛИСТАХ ГРИГОРІЯ ГАЛАГАНА ДО ДРУЖИНИ (СІЧЕНЬ–ТРАВЕНЬ 1858 Р.)

У статті розглянуто вибірку листів Григорія Галагана до Катерини Галаган за перші півроку 1858 р., коли він долучився до підготовки Селянської реформи. Доведено, що листування відтворює складну мережу соціальних контактів Г. Галагана та містить важливу інформацію про суспільні настрої в Лівобережній Україні та в Російській імперії загалом на початковому етапі проведення реформи.

Ключові слова: Галагани, приватний епістолярій, соціальна мережа, дворянство, Селянська реформа.

Епістолярна спадщина використовується на сьогодні не лише у прагматично-прикладному аспекті, але як самостійна система із високим потенціалом інформативності, «що відкриває шляхи у дослідження ментальності суспільства на певній стадії історичного функціонування...» [2, с. 56]. На думку дослідників, зміст «листів може «підняти завісу» як над взаєминами двох осіб, так і висвітлити великий корпус масштабних проблем...» життя певної доби [3, с. 42]. Осібне місце у корпусі епістолярних джерел посіло приватне, передусім сімейне, листування. Саме родинний епістолярій дозволяє «простежити долю декількох генерацій роду і зв'язки його представників із соціальним контекстом епохи...» [1, с. 78].

Концептуально-змістова ефективність аналізу сімейного листування підвищується в рази, коли досліджуються документи, що утворюють своєрідний епістолярний цикл. Такі атрибути притаманні, зокрема, вибірці листів з багаторічної переписки Григорія Павловича Галагана (1819–1888) з дружиною Катериною Василівною, уродженою Кочубей (1826–1896), що загалом складає 411 одиниць, охоплюючи період 1856–1887 рр. (фонд III Інституту рукопису НБУВ). Це листування не привернуло увагу науковців у повному обсязі. За слушною заувагою Т. Литвинової, котра вдалася до вибіркового аналізу пам'ятки, її джерельний потенціал «не тільки до кінця не вичерпаний, але й не введений до кінця до наукового обігу...» [23, с. 624].

Метою нашої розвідки є комплексний аналіз групи листів із переписки Г. Галагана з дружиною за перше півріччя 1858 р. для відтворення складної мережі суспільно-громадських та приватно-родинних контактів автора в один з найбільш вирішальних моментів його життя. Джерельною базою для аналізу є 32 листи, адресовані Г. Галаганом з 11 січня (тут і далі усі дати подано за старим стилем – М. Б.) до 5 травня 1858 року дружині у Київ із поїздки до Москви і далі – до Петербурга у зв'язку з діяльністю комітету із розмежування земель в Полтавській та Чернігівській губерніях. В Інституті рукопису НБУВ

ці документи зберігаються під №№ 46096–46127, але вони власноруч пронумеровані автором від 1 до 32.

Обрані листи складають цикл, передусім тому, що присвячені конкретному етапу з життя Г. Галагана та його соціального оточення, по-друге, тому, що об'єднані єдиним задумом автора. «Я намерен из моих писем к тебе сделать мой журнал...» [5, арк. 1], – пише він вже в першому з листів, висловлюючи бажання перетворити листування на особливий щоденник. В останньому ж з листів цієї групи їх автор плекає надію: «...я бы желал одного: чтобы по совести я мог сказать, что выполнил долг мой честно...» [21, арк. 1]. Безумовно, Г. Галаган розумів значущість ситуації, в епіцентрі якої опинився. Це підсилювало його прагнення зафіксувати складний перебіг подій, коли «до такой степени перемешалось, что надобно более времени, чтобы разобрать что-либо...» [8, арк. 1 зв.]. Вся збірка з 32 листів має водночас ознаки й листування, й денних нотаток, що підтверджує спорідненість цих текстів особового походження, пов'язаних, передусім, потребами самоусвідомлення та самоствердження особистості.

Наративна стратегія листів обумовлена життєво-світоглядною позицією оповідача, передусім стосовно перебігу подій «емансипації селян» (саме такий вислів найчастіше вживає Г. Галаган для позначення Селянської реформи), та визначається чіткими просторово-часовими координатами. Це період від кінця 1857 р., коли з оприлюдненням рескриптів Олександра II генерал-губернаторам В.І. Назімову та П.М. Ігнат'єву було запущено процес створення дворянських губернських комітетів щодо обговорення та реалізації проектів реформи [4, с. 84–86], до травня 1858 р., коли завершилася діяльність комітету із розмежування земель (Олександра II переконали «в необходимости немедленно начать межевание в Малороссии независимо от освобождения крестьян...») [9, арк. 2 зв.].

Щодо географії подій, тут чітко визначаються три ситуативно-дієвих простори: 1) Лівобережна Україна, зокрема, маєтки полтавських та чернігівських дідачів (Калюжинці Милорадовичів, Качанівка Тарновських, Седнів Лизогубів, Листвин Дуніних-Борковських тощо), повітові та губернські міста Ніжин, Прилуки, Полтава, Чернігів; 2) старосвітська Москва; 3) чиновно-державний Петербург.

Перебування Г. Галагана у всіх цих життєвих просторах визначалося генеалогічними зв'язками. Власники кожного із зазначених маєтків належали до споріднених із Галаганами сімейств: прапрадід автора листів, Григорій Гнатович, був чоловіком Олени Дунін-Борковської, чий дядько, Андрій Васильович, був одружений із Катериною Яківною, уродженою Лизогуб; її мати – Параска Апостол – була у другому шлюбі за Михайлом Скоропадським, небожем гетьмана; Ірина Антонівна з роду Милорадовичів, дружина Григорія Івановича Гала-

гана, приходилася Григорію бабцею; В. Тарновський (ст.), тоді – власник Качанівки, теж породичався із Галаганами, зокрема через сім'ю Скоропадських [24, т. 1, с. 221–225; т. 3, с. 352–365; с. 513–546; т. 4, с. 661–677]. У Москві на той час жила мати Г. Галагана Катерина Василівна, уроджена Гудович, із молодшою донькою Марією, її чоловіком Павлом Комаровським та двома дітьми. У Петербурзі автор листів опиняється у колі рідних з жіночої гілки сімейства – в сім'ї Олександра Гендрікова, одруженого другим шлюбом з Євдокією Василівною, уродженою Гудович, двоюрідною сестрою Г. Галагана зі сторони матері [25, т. 1, с. 352–365], та велика родина Кочубеїв, з якої походила його дружина. Г. Галаган неодноразово згадує про перебування у будинку швагра П.А. Кочубея, вченого-мінералога, на набережній Мойки, в особняку Л.В. Кочубея, сина графа В.П. Кочубея, чоловіка Є.В. Кочубея, сестри К. Галаган, на вулиці Сергіївській (зараз – Чайковського) та у помешканні на вулиці Поштамтській, яке з 1843 р. орендували його дядьки з боку матері – члени Державної Ради – Дем'ян Васильович та Олександр Васильович, сенатор Аркадій Васильович Кочубеї та їхня сестра Олена (у шлюбі Маюрова) [22, с. 311; 24, т. 2, с. 534–565].

Головною темою, яка об'єднує зображення цих спільнот Г. Галаганом у листах до дружини, є безумовно, тема «емансипації». Він звертається до адресата як до інтелектуально рівного собі співрозмовника, прагне змалювати ставлення до проблеми реформи тих, з ким перетинається у сільських садибах чи столичних гостинних.

У перших листах циклу описано перебування Г. Галагана у маєтках лівобережного панства, у Ніжині та Чернігові дорогою до Москви. У Качанівці вони із В. Тарновським (ст.) до ночі розбирали циркуляри міністра С. Ланського [5, арк. 2], у Ніжині провели вечір у товаристві Михайла Раковича, племінника В.В. Тарновського (ст.) та свояка Г. Галагана через історика М. Маркевича, його двоюрідного брата, чия дружина, Уляна Олександрівна, була рідною сестрою М. Раковича [24, т. 3, с. 388–432]. За висновком Г. Галагана, останній «предлагає отдать тотчас же по 1½ десятин земли крестьянам без всякого выкупа...» [6, арк. 1]. Так само безумовним прихильником реформи постає у листуванні Андрій Лизогуб, власник маєтку у Седневі. Він, за словами автора, «вийшов з колишньої апатії», переконуючи місцевих землевласників «не озброюватися проти емансипації» [7, арк. 1 зв.]. Із Седнева Г. Галаган та А. Лизогуб поїхали до маєтку предводителя дворянства Городницького повіту В.Д. Дуніна-Борковського у селі Листвин, котрий теж умовляв дворян свого повіту йти на співробітництво із владою, крім цього, «собрал много сведений и составил по ним записку, весьма дельную...» [7, арк. 2]. Як бачимо, чернігівські та полтавські землевласники з близького

оточення Г. Галагана були прихильниками проведення реформи, хоча й шукали компромісного варіанту у вирішенні «земельного питання», на відміну від губерньського дворянства загалом, у середовищі якого, за свідченням Г. Галагана, «оппозиция сильная, и доходит до порывов негодования...» [6, арк. 2 зв.].

В наступних листах Г. Галаган ще не раз повертався до характеристики настроїв лівобережного панства щодо «известного вопроса», як-от, коли розкритикував «Записку» полтавських землевласників до міністра внутрішніх справ С. Ланського, де пропонувалося, зокрема, не продавати придатних для сільськогосподарських робіт ґрунтів селянам, та висловлювався щодо необхідності виступити з аналізом цього документа: «Истину нельзя жертвовать ни в чью пользу, а между тем как и высказывать вполне! Предавать перед Правительством ... свое сословие помещиков?.. А между тем не могу я согласиться с большею частию доводов полтавского дворянства ...» [16, арк. 1 зв.]. Ці рядки засвідчують певний конфлікт між станом-корпоративними пріоритетами та власним сумлінням.

Досить детально змалювано в епістолярії стосунки Г. Галагана з представниками вищої імперської бюрократії, як-от членами Головного комітету з селянської справи М. Муравйовим, С. Ланським, Я. Ростовцевим, службовцями Міністерства внутрішніх справ М. Мілютіним, О. Левшиним, Я. Соловйовим. Від початку у відозвах Г. Галагана про дії уряду лунає певний скепсис, викликаний думкою про те, що у Петербурзі мало обізнані зі станом землеволодіння в українських землях. «Начинает уже и страх пробирать, – пише він, – чтобы эти пань не разочаровались во мне и только одно в этом случае успокаивает, что эти пань очень мало знают сами и что нетрудно знать больше их...» [10, 2 зв.]. З подальших характеристик осіб з державницького кола бачимо, що симпатії автора на стороні лібералів, «прогресистів» М. Мілютіна, О. Левшина, К. Кавеліна у їхньому протистоянні з представниками консервативної опозиції, до числа якої він зараховує і деяких з лівобережних землевласників, зокрема М. Позена. У листі від 18 квітня 1858 р. Г. Галаган оцінює можливість офіційного визнання програми діяльності «Губернських комітетів для покращення побуту поміщицьких селян», розробленої у Головному комітеті з селянської справи Я.І. Ростовцевим за безпосередньою участю М.П. Позена, (що і сталося 4 дні потому) як перемогу сил «об'єднаної опозиції»: «Влияние Ростовцева (Позена) видно во многом, и нет никакой причины не бояться, чтобы направление назад не сделало бы больших и страшных уступок ... [22, арк. 1 зв.]». Функціонування імперської бюрократичної машини ілюструє й той факт, що, прибувши до Петербургу 7 лютого 1858 р., Г. Галаган майже два місяця не починав справи, для

якої його запрошували, – комітет із розмежування почав роботу лише 1 квітня.

В цілому ж картини петербурзької дійсності змальовано у листуванні в рухливому збудженні, згадки про конфіденційні зустрічі, обіди на 15–20 персон, світські раути зустрічаються майже у кожному листі. Нерідко занурений у цю круговерть «розпитувань, міркувань й навіть втомливої балаканини» автор упродовж доби потрапляє з сімейного обіду на зустріч із міністром, а вечір проводить у наближеній до імператора особи: «...сегодня, пообедавши в Почтамтской, я поехал к Ланскому, с которым имел длинный разговор об освобождении крестьян, а кончил вечер у Титова (вихователь цесаревича В. Титов – Б. М.) [12, арк. 1]. Часто-густо в сімейному колі наперед погоджувалися не згадувати злободенне: на одному із сімейних обідів у П. Кочубея «условились не говорить ни об эмансипации, ни о межевании, и весь обед прошел во всеобщем веселии и шутках...» [15, арк. 1]. До речі, серед кровних Г. Галаган не завжди був відвертим, тому що переконання сановних родичів, зокрема дядьків Кочубеїв, не співпадали з його власними: «Недавно Александр Васильевич сделал мне у себя выговор за мои мысли, говоря, что он серьезно этим огорчается...» [18, арк. 1]. Значний резонанс викликала серед «добрих мешканців Поштамтської» стаття Ю. Самаріна у другому номері часопису «Сельское благоустройство» з авторським проектом реформи: «...долго дулись на меня, прийдя к выводу, что я вместе с ним хочу гибели России. Это не в шутку, а вправду...» [19, арк. 2 зв.].

В цілому листи дозволяють досить повно реконструювати спектр соціокультурних зацікавлень Г. Галагана на межі 50-х – 60-х років XIX ст.

Значне місце в епістолярії відведено характеристиці гуртка московських слов'янофілів, у чьому товаристві автор опиняється як наприкінці січня 1858 року, дорогою до Петербургу, так і під час великодніх свят, в останній декаді березня того ж року. Як відомо, особи з кола слов'янофілів, передусім В. Кавелін, О. Кошетьов, Ю. Самарін, будучи послідовними прихильниками скасування кріпацтва [4, с. 89–91], притримувалися ліберальних поглядів щодо вирішення проблеми. Така позиція підживлювала симпатію до них Г. Галагана, тим більше, що стали контакти його із слов'янофілами сформувалися ще в 40-і роки XIX ст. «В этом кружку ... отрадно мне быть, – писав Г. Галаган 2 лютого 1858 р. – Это люди чистые, трезвые сердцем» [10, арк. 1 зв.]. Але такі переконання не завадили йому не підтримати О. Кошетьова у суперечці з приводу сутності сільської общини: «Я не мог идти к нему на помощь, потому как малороссиянин не могу разделять понятий об общине...» [13, арк. 2 зв.].

Лише в трьох листах з 32-х Г. Галаган торкається стосунків у середовищі української

спільноти Петербурга. Це листи від 26 січня, 1 березня та 1 квітня 1858 р. Уривок з останнього був опублікований ще 1966 р., як відомо, йшлося про «обед на Благовещение по случаю возвращения Шевченка...» [25, с. 25]. Не менш цікаві перші два листи, де йдеться про позицію М. Максимовича, О. Бодянського відносно П. Куліша та різко оцінено підготовку ним до друку I тому «Народних оповідань» Марка Вовчка. Г. Галаган не сприймає відверто народницькі настрої творів, на його думку, тут національне питання використовується «как оружие демократических, скажу более, революционных изменений...» [14, арк. 2]. Т. Литвинова трактує цей епізод як «момент розриву між малоросійською та українською ідентичностями в середовищі українських інтелектуалів» [23, с. 640]. Але, на наше переконання, це радше розрив між консервативним лібералізмом та революційним народництвом. Лівобережного дідача Г. Галагана лякають настрої «революційні, божевільні».

Аналіз листування був би не повним, якщо б хоч коротко не сказати про його інтимно-приватний складник. Ці послання сповнені тугою за дружиною та чотирирічним сином Павлом, «Павлушем», «Павлушкою», «Павлусякою». Автор тільки у зверненні до сина використовує українську лексику як виразник таємно-особистісних почуттів: «Цилую его чубчик, и его бровеняты и оченяты, и щочки, и шийку, и рученьки, и животик...» [11, арк. 2]. До дружини автор звертається як до рівного собі співрозмовника та одноступця. Петербург з його будинками, схожими на музеї старожитностей, місто, що у розкошах досягло меж, неочікуваних автором, протиставляється невибагливості й чистоті рідного дому (уявімо рівень пишності побуту «північної столиці», якщо її відзначає власник 40 000 гектарів землі на Лівобережжі). Сум за теплом «сімейного гнізда» поєднується зі спогадами про «нашу Малоросію», де все інакше, ніж у сановному північному місті, куди так довго не приходять весна [17, арк. 2].

Таким чином, спроба розгляду циклу листів з епістолярію Г. Галагана до дружини за 1858 р. презентує його як комплексний еґо-документ, чий складники об'єднані за просторово-часовими та тематично-проблемними ознаками. Він адресований дружині (вона виступає ідеальним конфідентом), самому собі (саморефлексія щодо подій, людей, власних вчинків), особам із губерніального оточення (певну інформацію дружина мала оголосити іншим).

Аналіз змістового наповнення листів дозволяє виділити кілька соціально-комунікативних меж у дієвому просторі автора, що визначаються завданнями громадсько-політичної діяльності, соціокультурними пріоритетами, родинними та господарсько-службовими зв'язками. Епістолярій презентує високий рівень соціальної активності Г. Галагана. Ці приватні листи надають

важливу соціально-значиму та інтимно-повсякденну інформацію щодо життєдіяльності окремої особи та певних соціальних груп на початковому етапі проведення реформ в Російській імперії середини XIX ст.

Посилання

1. Абросимова С.В. Епістолярні джерела в їх історичному побутуванні та дослідницькому ареалі // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 2009. – Вип. 3. – С. 57–115.
2. Болебрух А.Г. «Письмецо придет и вестей принесет» // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 2009. – Вип. 3. – С. 50–56.
3. Дмитрієнко М. Епістолографія (епістологія) як наука історичного циклу: проблеми і шляхи їх вирішення/М. Дмитрієнко, І. Войцехівська // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – 1998. – № 2. – С. 23–45.
4. Зайончковский П.А. Отмена крепостного права в России. – М.: Просвещение, 1968. – 368 с.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУ ім. В.І. Вернадського), ф. III, оп. 1, спр. 46096, 2 арк.
6. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46098, 2 арк.
7. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46099, 3 арк.
8. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46100, 2 арк.
9. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46101, 5 арк.
10. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46102, 2 арк.
11. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46103, 2 арк.
12. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46105, 2 арк.
13. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46107, 4 арк.
14. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46109, 2 арк.
15. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46112, 2 арк.
16. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46113, 2 арк.
17. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46118, 2 арк.
18. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46119, 2 арк.
19. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46121, 2 арк.
20. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46122, 2 арк.
21. ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ф. III, оп. 1, спр. 46127, 2 арк.
22. Кочубей А.В. Семейная хроника. – СПб.: Тип. брат. Пантелеевых, 1890. – 315 с.
23. Литвинова Т.Ф. «Поміщицька правда»: дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття (ідеологічний аспект). – Д.: «Ліра», 2011. – 732 с.
24. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К.: Тип. товарищества Фронцкевича Г.Л. и К., 1908–1914. – Т. 1: А–Д. – Галаганы: указ: С. 221–225; Гудовичи: указ: С. 352–365. – Т. 2: Е–К. – Кочубей: указ: с. 534–565. – Т. 3: – Лизогубы: указ: С. 352–365; Марковичи: указ: С. 388–432; Милорадовичи: указ: С. 513–546; Т. 4: П–С. – Скоропадские указ: С. 661–677.
25. Т.Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів / упоряд.:

М.П. Візир (керівник) та ін. – К.: Наукова думка, 1966. – 492 с.

Будзар М.М. Власть, общество, семья в письмах Григория Галагана к жене (январь – май 1858 г.)

В статье рассмотрена выборка писем Григория Галагана к Екатерине Галаган за первые полгода 1858 г., когда он присоединился к подготовке Крестьянской реформы. Доказано, что переписка воспроизводит сложную сеть социальных контактов Г. Галагана и содержит важную информацию об общественных настроениях в Левобережной Украине и в Российской империи в целом на начальном этапе проведения реформы.

Ключевые слова: Галаганы, частный эпистолярный, социальная сеть, дворянство, Крестьянская реформа.

Budzar M.M. Power, society, the family in letters of Hryhorii Galahan to his wife (January – May 1858)

The article deals with sample letters of Hryhorii Galahan to Catherine Galahan for the first six months in 1858, when he joined the preparation of the peasant reform. It is proved that the correspondence plays a complex network of social contacts H. Galahan and contains important information on the public mood in the left-bank Ukraine and the Russian Empire as a whole at the initial stage of the reform.

Key words: the Galahan family, private epistolary, social network, the nobility, the peasant reform.

20.03.2016 р.

УДК 94(477): 303.422 Д.В.Кочубей «17/18»

Н.Б. Реброва

ДЕМ'ЯН ВАСИЛЬОВИЧ КОЧУБЕЙ

Стаття присвячена одному з видатних представників української родини Кочубей – Дем'яну Васильовичу Кочубею. З'ясовано основні етапи його життя, проаналізовано діяльність Кочубея на теренах Чернігівської губернії.

Ключові слова: Кочубей, паперова фабрика, школа бджільництва.

Прізвище Кочубей в усі часи викликало інтерес в українському суспільстві. І першопричиною такого інтересу є, передусім, донос Кочубея, кохання Мотрони Кочубей та Івана Мазепи. Аналіз наявних праць дозволяє нам стверджувати, що історія родини Кочубей вивчена лише частково, адже увага дослідників приділялась, перш за все, вищевказаним особам та одному із найвідоміших її представників – Віктору Павловичу Кочубею і його Диканському маєтку. Поза увагою дослідників і дотепер залишається питання ролі цієї родини у різних сферах життя, адже вона до 1918 р. була невід'ємно пов'язана з Україною. Основні володіння Кочубей в Чернігівській губернії зосереджувались у Глухівському, Новгород-Сіверському, Борзнянському, Козелецькому, Конотопському повітах.